

SZÁZADOK

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT FOLYÓIRATA

AZ ALAPÍTÁS ÉVE

1867

- Urbán Aladár: Agitáció a magyar köztársaságért 1848/49-ben
Herman Róbert: Egy végzetes döntés születése. Magyar haditervek Gödöllőtől Komáromig, 1849. április 7–29.
Gergely András: Bécs és Pest-Buda 1848 nyári iratváltása a magyar hadügyi önállóság ügyében
Molnár András: „Zalának elszállt lelke...” Csertán Sándor kormánybiztos jelentései és levelei 1849. május 26–július 29.
Bertényi Iván: Az ún. Kossuth-címer 1848/49-ben
Miskolczi Ambrus: Jules Michelet „Demokratikus legendái” és a magyar–román párbeszéd. Esettanulmány az imaológia és transzkulturalitás köréből

1701-es nápolyi és messinai spanyolelles felkelésekről, arról, hogy 1700-ban II. (Szenvedő) Károly halálával kihalt a Habsburgok spanyol ága, az ezt követő spanyol örökösödési háborúban 1707 nyarán Ausztria megszállta a nápolyi királyságot, 1718-ban pedig Szardíniáért és Savoyáért cserébe megkapta Sziciliát. Több mint kétszáz évnyi töretlen birtoklás után a spanyolok elfogadták, hogy kivonulnak Dél-Itáliából. Változást hozott viszont Savoyai Mária Lujzának, V. Fülöp első feleségének halála. Az új királyné, Farnese Erzsébet megteremtette a spanyolok Itáliába való visszatérésének feltételét. Az ő révén ugyanis Parmára, Piacenzára, sőt Toszkánára is igényt jelentettek be a spanyolok. Olvasunk Alberoni érsek szerepéről, a Pragmatica Sanctio elismertetése körüli diplomáciai bonyaldalmakról, arról, hogyan lett Bourbon Károlyból előbb Toszkána nagyhercege, majd Nápoly királya. A szerző felhívja a figyelmet a lengyel örökösödési háborúval való összefüggésekre. Részletekbe menő elemzést kapunk Nápoly demográfiai és gazdasági viszonyairól, sőt a II. Frigyes által alapított egyetemig visszamenően a város kultúrtörténetéről. Az utolsó alfejezet a Messinából Kalabriába átterjedő pestisjárvánnyal, illetve az osztrák örökösödési háborúba való belépéssel foglalkozik.

Pere Molas Ribalta értékeli Bourbon Károly spanyol királyságát. Károly bátyját, VI. Ferdinándot követte Spanyolország trónján, miután az gyermektelenül halt meg. Károly 1759-ben, amint elfoglalta a trónt, Nápoly-Sziciliát átadta harmadik fiának, IV. Ferdinándnak, aki ott egészen 1825-ig uralkodott. Károly legidősebb fia terhelt volt, második fiát pedig a Cortes 1760-ban spanyol trónörökösnek nyilvánította.

III. Károlyt számos itáliai származású miniszter szolgálta, elsőként Leopoldo de Gregorio, Squilance (spanyolosan Esquilance) márkija, aki pénzügyminiszter lett, majd 1763-ban a hadügyminisztériumot is megkapta. Egy másik olasz, a genovai Geronimo Grimaldi külügyminiszterségre jutott. A spanyol hadseregben nagy befolyásra tettek szert az olasz tisztek. 1766 tavaszán itáliai-ellenes lázadás tört ki, Squilance kénytelen volt hazájába visszatérni, Grimaldi viszont megerősítette pozícióját. Az új királyi palotát az olasz Juvara és Sachetti tervezték és a velencei Tiepolo díszítette.

A király tiszteletben tartotta a spanyol alkotmányos rendet, megerősítette a Korona pozícióját az egyházi igazságszolgáltatás rovására, 1767-ben betiltotta országában a Jézus Társaságot, s bár ezt örömmel fogadták a domonkosok és az ágostonosok, Károly ügyelt arra, hogy más rendek révén se szőljanak bele külföldi előjárók a spanyol ügyekbe. 1762-ben elzavarta az udvarából a főinkvizitort.

Ribalta megismerteti az olvasót Spanyolország korabeli gazdaságának fő vonásaival, a kiváltságot királyi manufaktúrák visszaszorításával, a társadalom peremére szorult emberek életének megkönnyítésére hozott intézkedésekkel, a felvilágosult abszolutista elvekkel összhangba hozott korlátozott agrárreformmal, a Madridot hat kikötővárossal küllőszerűen összekötő útütnrendszer kiépítésével, a nem minden ellentmondás nélkül végrehajtott oktatásügyi reformmal, a Nagy-Britannia elleni háború anyagi következményeivel. III. Károly 1788 decemberében halt meg, néhány hónappal a francia forradalom kitörése előtt.

Radó Bálint

Benedik Peter

DER STREIT UM DAS KIRCHLICHE AMT

Die theologischen Positionen der Gegner Martin Luthers

Verlag Philipp von Zabern, Mainz 1997, 251 o.

AZ EGYHAZI HIVATAL KÖRÜLI HARC

Martin Luther ellenfeleinek teológiai pozíciói

A tübingeni egyetemen a nagy múltú ágostai evangélikus hittudományi fakultás mellett katolikus teológia is működik. Ez utóbbin védte meg e műve alapjául szolgáló disszertációját a szerző 1993–94 telén. Részletes vizsgálódásainak tárgya azon viták beható elemzése, amelyeket protestáns és katolikus teológusok a 16. században folytattak az egyházi hivatal mibenlétéről, a papság feladatának értelmezéséről, az egyházi rend kétségbe vont létjogosultságáról, tagadásba vett, illetve védelmezett szentségéről. Mindezzel kapcsolatban a reformátorok a búcsúról szóló katolikus tanításon kívül a szentmise áldozati jellegét vitatták lehangosabban. A középkor végére, a korábbi elejére túlbuzgó misemondatási gyakorlat egyik legeklatánsabb példája volt, hogy VII. Tudor Henrik király a Westminster Apátságához hozzáépített kápolnában saját lelki üdvéért tízezer misét fizetett. Az ilyesmi nem kevésbé vált heves támadások tárgyává, mint a katolikus egyháznak a búcsúkkal kapcsolatban kialakult gyakorlata.

Luther — és az ágostai hitvallást védelmező Melanchton — felfogásának bemutatását követően a szerző a lutheránusok teológiai ellenfelei közül néhánynak az egyházi rendről vallott felfogásával, teológiai érvelésével ismertet meg bennünket. Elsőként Hieronymus Emserről ír, aki bár nem tartozott a nagynevű hittudósok közé, a reformáció legkorábbi szakaszában, 1520–21-ben több vitairatot váltott Lutherrel, a német reformátorral. Ezekben a papi rendre vonatkozó kulcsfontosságú ígelyeket értelmezi. Vele szemben Luther ismételtlen megfogalmazza az összes hívó papságának gondolatát. Az 1478-ban született Emser Tübingenben, Baselben és Erfurtban folytatott filozófiai, teológiai és jogi tanulmányokat. Drezdai papsága idején ismerkedett meg Luther téziseivel. Kezdetben tulajdonképpen nem is volt ellenséges Lutherrel szemben. Eles ellentétük kiváltó oka az volt, hogy a szangvinikus reformátor többek között Emser néhány írását is nyilvánosan elégettette.

Luthernek az Egyház babiloni fogságáról, a pápa által kreált „hármass bilincsről” írt *De captivitate Babylonica* című munkáját maga az angol király, VIII. Henrik támadta meg 1521-ben a katolikus szentségtan védelmében írt *Assertio septem Sacramentorum* című írásában. Kevesen tudják, hogy ezt Emser németre fordította. Az viszont közismert, hogy paradox módon az 1529–36-os reformációs parlament révén hitelhagyóvá lett Henrik király ezért a művéért kapta meg az angol-brit uralkodók által ma is büszkén viselt „Defensor fidei” címet a pápától. Luther be akarta bizonyítani, hogy még egy királytól sem riad vissza, így előbb latinul, majd németül válaszolt. Ez volt addigi legkeményebb hangú írása. A sors további fintora, hogy a király által később kivégeztetett Morus Szent Tamás írta meg 1523-ban álnéven a katolikus viszontválaszt Luther válaszára.

Johannes Eck, eredeti nevén Hans Maier 1486-ban született. Még tizenkét éves sem volt, amikor a heidelbergi egyetemre kezdett járni. Ezután Tübingenben, Kölnben és Freiburgban tanult. 1510-ben Ingolstadtba hívták. 1514-ben megjelentette első művét, a *Chrysopassus*-t. A predestináció és a kegyelemtan kérdéskörével foglalkozik, elutasítva mindkét szélsőséget, egyfelől a pelagianizmust, másfelől a manicheizmust. Ezt az álláspontját képviselte a lipcei dispután is. Témaválasztása révén került igazán összeütközésbe Lutherrel. Eck 1515-ben abba a gyanúba keveredett, hogy a Fuggerek érdekeit képviseli, mivel Bolognában az öt százalékos kamat jogosságát védelmezte. Tübingenben a *via moderna*-val, Kölnben a *via antiqua*-val ismerkedett. Saját bevállása szerint az ockhamista vonal közelebb állt hozzá. Johannes von Staupitz prédikációjának hatása alatt Christoph Scheuerl nürnbergi humanista kieszközölte, hogy Luther, Pirkheimer és Eck leveleket váltsanak egymással. Ő küldte meg Ecknek többek között Luther 95 pontját. A szerző nem vállalkozik azoknak a lépéseknek a bemutatására, melyek során Eck viszonylag liberális teológusból a katolikus orthodoxia kérelhetetlen védelmezőjévé vált.

Johannes Dobneck, latinosan Cochläus 1479-ben született. Főleg Luther-kommentárja révén ismert. Pirkheimer köréhez állt közel. A tirieri érsek kíséretében vett részt a wormszi birodalmi gyűlésen. 1521. április 24-én délután Lutherrel eredménytelen négy szemközi beszélgetést folytatott. A reformátor 1523 februárjában *Adversus armatum virum Cokleum* című írásában megerősítette saját, a megigazulásról vallott álláspontját. Cochläus erre adott válaszárol már nem vett tudomást. Egyébként Cochläus Hieronymus Alexander pápai legátus előtt felvetette a papi nősülés és a laikusok számára a kehely használatának időleges engedélyezését.

A kötet a reformáció korában vitatott kérdések közül az egyik legfontosabbat mutatja be aprólékos részletességgel. Értékes egyháztörténeti munka, amelyet a korai korszak történelmi kutatói haszonnal forgathatnak.

Radó Bálint

Elfriede Grabner

VERBORGENE VOLKSFRÖMMIGKEIT

Frühe- und Volksbarocke Christus-apokryphen in Wort- und Bildzeugnissen
Wien – Köln – Weimar, Böhlau Verlag, 1997. 146 o., 55 fekete-fehér és 23 színes kép
ISMERETLEN NÉPI VALLÁSOSÁG

Korai- és népi barokk Krisztus-apokrifek szóbeli és képi tanúságai

A kötet a barokk vallásos ikonográfia és a népi gyógyászat neves kutatójának — aki jelenleg a grazi egyetem Néprajzi Intézetének professzora — három, egymással érintkező témájú, korábban részben már megjelent tanulmányát tartalmazza. A gyűjteményt a tematikus érintkezés, a hosszabb

történeti időszakot átfogó és a következetesen több tudományág eredményeit alkalmazó szemlélet a monográfiához közelíti. A feldolgozott források különböző korokból származnak, s műfajuk is eltérő. Együttes kezelésükre a népi vallásosság paradigma keretébe illesztett interdiszciplináris megközelítési mód adott lehetőséget.

Ismeretes, hogy a kanonizált bibliai iratok közé fel nem vett, úgynevezett apokrif szövegek elsősorban a középkori kolostori kultúra közvetítésével hatottak a népszerű vallásos irodalomra és a képzőművészetre. A nem kanonizált szövegek motívumai közül több — jelentősen átalakítva — máig fennmaradt, s összetett kulturális, intézményesülési folyamatok keretében néha egyházi taníttételek alapjává vált. Így például 1870-ben az I. vatikáni zsinaton már több mint kétszáz püspök kérte a Mária testben és lélekben való mennybemeneteléről szóló, apokrif eredetű tanítás kihirdetését, amit aztán 1950-ben dogmává emeltek.

A kötet három újszövetségi apokrif motívum, az úgynevezett Jordán-csoda, a Krisztus mint ács és a Krisztus titkos szenvedései motívumok történeti formálódását és a népi kultúrában betöltött szerepét mutatja be komplex irodalmi, ikonográfiai és kultusz-történeti vizsgálat keretében. A kánonból kimaradt három motívum történetét Grabner a középkori és kora újkori irodalmi, illetőleg ikonográfiai folyamatok keretében tárgyalja, s a hagyományos történeti néprajzi szemléletnél jóval tágasabban, a tudásközvetítés hagyományokat megőrző és átadó csatornájaként értelmezi. A filológiai eredmények, az egyház-, vallás- és művészettörténeti megfigyelések összekapcsolása és újraértékelése elősegíti a különböző korokban végbement adaptációs és kanonizációs folyamatok szétválasztását, s ugyanakkor lehetővé teszi ezek együttes áttekintésére. Így átjárhatóvá válnak a keleti és nyugati hagyomány, továbbá az úgynevezett magas és populáris művészet között kialakult határok, s a 20. századig követhetővé válnak a tágabb kapcsolatrendszerükben eddig fel nem tárt motívumok. A különböző tudományágakban részben már megfogalmazott következtetések a fenti módszer segítségével újabb, jelentős felismeréseket eredményeznek.

A könyv első fejezetében Grabner a Jordán vize Krisztus megkeresztelésekor bekövetkezett felemelkedésének (felforrásának, felzúgásának), az úgynevezett Jordán-csodának a történetét dolgozta fel. A források összegyűjtése, rendszerezése és kritikai elemzése után történetileg is áttekinthetővé vált az addig úgynevezett folklorisztikus járulékként („folkloristisches Beiwerk”) kezelt motívum irodalmi és képzőművészeti hagyományozódása. A Jordán-csoda megjelenését és alakváltozásait a középkori egyházi művészet számos kvalitásos alkotása mellett különféle irodalmi műfajokban is nyomon követhetjük. A himnuszirodalomban (például Szíriai szent Efrém: Hymnus in Epiphaniam I.), a krónikákban (például Chronicon Paschale, VII. század eleje) és a régi zsidó apokrif Ádám-legendákban egyaránt megtalálható motívum összehasonlító elemzése felhívja a figyelmet az apokrif irodalom egyik, kellőképpen még be nem mutatott sajátosságára, a különböző apokrif motívumok találkozására, egymást felerősítő jellegére. Leopold Kretzenbacher nyomán haladva Grabner számbaveszi és feldolgozza a 17. század eleji délkelet-európai ikonográfiában összekapcsolódott két, eltérő eredetű apokrif motívum, az Ádám szerződés-kötése az ördöggel és a Jordán-csoda együttes előfordulásait.

A második fejezet kiindulópontja a szent család egyiptomi menekülésével és názáreti életével foglalkozó úgynevezett gyermekiség evangéliumok, elsősorban az apokrif Tamás evangélium. Az ezekből származó Krisztus mint ács-motívum fejlődését az egyházi irodalom és a sokszorosított grafika történetében követhetjük. A középkori spirituális költészetben (például Konrad von Fusesbrunnen: Die Kindheit von Jesu, 1210 körül) a 13. század óta folyamatosan jelenlévő motívum a 15. századtól számos különféle legendaváltozatban tűnik fel, s a korabarokk ikonográfia „isten ács” gondolatkörében éri el népszerűsége tetőpontját. A motívum és legendaváltozatai rendszerint mint a szenvedéstörténet prefigurációi jelennek meg. A közkedvelt barokk egyházi szerzők, így például Martin von Cochem (Vita Jesu Christi) és Abraham a S. Clara munkássága mellett a téma nem hiányzik a korabeli emblemikus irodalomból sem (például Roemer Vischer: Sinnespoppen, 1614). A motívum hagyományozódása a vallásos ikonográfia különféle műfajaiban, így az üvegeképeken, metszeteken, ponyvaillusztrációkon, olajnyomatokon és képeslapokon egészen a 20. századig tart.

A harmadik fejezetben nem egyetlen motívum, hanem egy egész motívumegyüttes, Krisztus úgynevezett ismeretlen (titkos) szenvedéseinek irodalmi és képi ábrázolásai állnak a középpontban. A barokkban felerősödött és kiteljesedett passiókultusz egyik ösztönzői az apokrif passió- és feltámadás-evangéliumok voltak. A kultusz elterjedését jelentősen elősegítették a középkori kinyilatkoztatások, látomások irodalmi és képzőművészeti ábrázolásai. A szenvedésmisztika (például szent Brigitta), a prédikációirodalom (például Clairvaux-i Bernát) és a meditációirodalom (például Johannes de Caulibus) által közösen formált motívumegyüttes a 16–17. században tovább variálódott,

illetőleg bővült. A szenvedésmatika bemutatásában Grabner többek között kiemeli Martin von Cochem, Johannes Justus Landsberg, Maria de Agreda és Guillaume Stanyhurst — Magyarországon is ismert, nyomtatásban kiadott és részben magyarra is lefordított — munkáinak hatását, melyek közvetlenül befolyásolhatták a „titkos szenvedések” változatos ikonográfiai megjelenését.

A képekkel és szövegekkel jórészt ugyancsak napjainkig adatolható apokrif passiómozzanatok közül részletesen megismerkedhetünk Krisztus börtönbeli szenvedésével, a Krisztus a kínpadon-az ostorozás-, a töviskoronázás-, a homlok- és nyelvtövis-motívumokkal, a „szent nádszál”-lal, mint a szenvedés egyik eszközével, valamint Krisztus vállsébének motívumával. A titkos sebekkel ábrázolt „szent fő” kultikus ikonográfiáját a klagenfurti plébániatemplom 18. századi kegyképétől a sokszorosított grafikan át a modern szentképekig követhetjük nyomon.

A második és harmadik fejezet középpontjában túlnyomórészt a délnémet, osztrák barokk ikonográfiai és populáris irodalmi hagyományok állnak. Grabner utal arra, hogy ezek a motívumok más földrajzi területeken is változatos irodalmi, képi hagyományt teremtettek. Érdemes lenne elvégezni a ma már jelentős részben feltárt, ide kapcsolódó magyarországi emlékeanyag feldolgozását. Egy ilyen kutatás hatásosan vetheti fel a művészettörténeti, irodalomtörténeti, történettudományi és néprajzi módszerek határkérdéseit. Ezen belül elősegítheti az úgynevezett népi és magas kultúra (művészet, irodalom) közötti — jórészt mesterségesen kialakított — határok oldódását, ösztönözheti az egymástól eltávolodott, valójában szorosan összetartozó kutatási területek találkozását, s egyben rávilágíthat eddig kellően fel nem tárt művelődéstörténeti folyamatokra.

Knapp Éva

Tüskés Gábor

A XVII. SZÁZADI ELBESZÉLŐ EGYHÁZI IRODALOM EURÓPAI KAPCSOLATAI (NÁDASI JÁNOS)

Universitas Kiadó Bp. 1997. 438 o.

Tüskés Gábor ismertető monográfiája egy rendkívül termékeny és a maga korában rendkívül népszerű, de mára Magyarországon már jórészt elfelejtett 17. századi jezsuita író, Nádas János életét és életművét dolgozza fel. A könyv túllép a hagyományos irodalmi életrajzokon, mert nemcsak Nádas személyére és munkáira, de az olvasóira és művei hatására is kíváncsi.

A mű első része a nemzetközi és magyar szakirodalom rendkívül gazdag anyagának áttekintésével impozáns tablót rajzol a 16–17. századi európai és magyar egyházi irodalomról, különös tekintettel a jezsuita szerzőkre. Rámutat, hogy ezt a mennyiségében hatalmas könyvanyagot milyen nehéz feldolgozni: Nemcsak a kegyességi irodalom egyes műfajai kapcsolódnak szinte elválaszthatatlanul össze, de sokszor még azt is nehéz eldönteni, hogy ezek közül a könyvek közül mi tekinthető önálló munkának. A szerző éppen Nádas János művei alapján mutatja be, hogy a korabeli szerzetes szerzők számára a lelkekre gyakorolt épületes hatás sokkal fontosabb volt az egyes szerzők életművének gondos elhatárolásánál, továbbá a későbbi korokra jellemző szerzői jogi megfontolások sem vezették őket. Így azután a sok részleges fordítás, fél fordítás, fél átdolgozás, vagy a különböző szerzők különböző műveiből kiragadott, ám egy cím alatt megjelentetett és egybeolvasztott részletek, valamint ugyanazon mű hol átdolgozott, hol csak más címmel és címlappal kinyomott újabb kiadásai között már csak annak a látszólag egyszerű kérdésnek a megválaszolása is embert próbáló feladat, hogy egy-egy jezsuita szerzőnek végül is hány műve hány kiadásban látott napvilágot, — nem is beszélve a bibliográfiái „fantomokról”, a nem létező, csak tévesen kikövetkeztetett — ám a szakirodalomban egyre nagyobb tekintélyű szerzők által egymástól átvett adatok alapján sorozatosan idézett — munkákról, vagy azokról az esetekről, amikor a fedőlap díszes illusztrációja más címet és más évszámot hoz, mint maga a főcím.

Tüskés Gábor — elsősorban az újabb német szakirodalomra támaszkodva — bemutatja a szóbeliség és írásbeliség, a beszélt nyelv és a prédikációk, illetve a nyomtatott irodalmi szövegek viszonyát a korabeli vallási irodalomban. Áttekintést ad az aszketikus irodalom különböző változatairól, a jezsuita meditációs irodalomról. Bemutatja Loyola Ignác, Petrus Canisius Európa-szerte forgatott fordításait, elemzi a jezsuita irodalom különböző szakaszait, rámutatva, hogy a kontemplatív-misztikus kezdetek után a rend vezetése a racionálisan hatékony hittérítés felé fordította a jezsuita írókat. Részletesen tárgyalja Tüskés Gábor az *exemplum* különböző változatait, rávilágítva